

Әлем балалар әдебиеті

БЕРДІБЕК
СОҚТАҚБАЕВ

Менің атым Қожа
*
Балалық шаққа
саяхат

Әлем балалар әдебиеті

Әлем балалар әдебиеті

БЕРДІБЕК СОҚПАҚБАЕВ

Менің атым Қожа
*
Балалық шаққа
саяхат

ISBN 9965-872-48-2

Алматы

«Балауса» баспасы
2006

*Қазақстан Республикасы Мәдениет және
ақпарат министрлігінің бағдарламасы бойынша
шығарылып отыр.*

Ақылдастар алқасы:

*Ермұхамет Ертісбаев
Қадыр Мырза Әли-төраға
Әлібек Асқаров
Райхан Мәженқызы
Абылайхан Құлбаев
Әбілмәжін Жұмабаев
Оразақын Асқар
Сұлтан Қалиев*

Соқпақбаев Б.

С 63 Менің атым Қожа. Балалық шаққа саяхат.
Повестер. – Алматы: «Балауса» баспасы, 2006. –
344 бет.

Бұл әлем балалар әдебиетіне арналған 50 томдық-
тың бірі.

ISBN 9965-672-48-2

Көрнекті балалар жазушысы Бердібек Соқпақбаевтың бұл кітабына «Менің атым Қожа», «Балалық шаққа саяхат» атты оқырман қауым арасына кең тараған екі повесі еніп отыр. Бұларда ауыл өмірі, ауыл балаларының мінез-кұлық, арман-мақсаты шынайы да шырайлы бейнеленген.

С $\frac{4803250201}{411(05)-06}$

ББК 84 қаз 7-44

ISBN 9965-672-48-2

© «Балауса» баспасы, 2006
Дизайнер Ж.Болатев

Алғы сөз

Шын талант – дара мінез, қайталанбас қиял, ой-сезім несі. Ол сені өзіне магнитте тартып, қызықтырады, ол сенің арманына, қиялыңа – қанат бітереді. Шығарма деп аталатын осынау жасыл бақтың бағбаны – жазушыны сен көрмесең де, ол жақынныңдай жылы шырай танытып, сені ізгі көңіл, ақ тілегімен баурап алады.

Кезінде өздеріңдей мектеп оқушысы болған менің де ұмытылмас жақын жандарым, ұмытпас ұстаздарыммен қатар, тағы бір аяуым, ардақтым, ғұмыр бойы көкірегімде күмбірлеген тәтті күйдей әсем әлемім бар. Жан дүниеме сәулесін түсірген, жанарымда үміт үшқынын жаққан, қиялымды оятқан ол әлем – алуан түрлі асыл кітаптар, оларды жазған талантты жазушылар.

Сендер, өрине, туған әдебиеттің жайнаған жасыл бағында қызылды-жасылды өрнекпен безендірілген өнер отауын тіккен жазушы ағаларың – Бердібек Соқпақбаевтың талай шығармаларын қызыға оқып, рақатқа баттыңдар – елдің, жердің қадыр-қасиетін түсініп, ыстық ықыластарын алаулады. Ол – ол ма, күрбы-құрдасыңның мінез-құлығына мөз-мәйрам болып, өмір туралы ойға баттыңдар. Міне, енді осы ақ отауға кіруге тағы да мүмкіншілік алын отырсыңдар.

Ал, Гүлстанға – Сөзстанға сапар шегейік... Кейін, кітапты оқығанда, сендер менің пікіріме келісер ме екенсіңдер: бірімізді-біріміз сынап көрейік. Өйткені өнер – жайқалған жасыл бақ сынды дедік қой... Жазушылардың әр кітабының айтар сыры, төгілген болу-өрнегі, құлпырған кестесі оқиганың ар жағында. Оқиға көлдің беті ғана, жазушы ойы тереңде шымырайды. Бөйтеректе – бір сандық, бір сандықта – сыр сандық. Бойламасаң, ойламасаң домбыраның қос ішегіндей күй төккен маржан-жырдың күпиясын қайдан білесің?

Сөйтіп, көркем өнерге сүйсінуге түсіну қосылса, іске сәт! Өнер өресін байқап, гибрат алу, сүйсіне білу, сүйе білу – маған да, саған да сын... Әкел, балам, қолыңды, жүр аралайық, көрейік ақ отауда жайнаған жиһазды.

Бердібек ағаларыңның Қожасы ақ көңіл, албырт мінезді, дегенмен, бір басына жетерлік қиқарлығы, аяғын шалып басқан сәттері бршылық; өткірлігі, таңқыр тілі оқушыны талай қызыққа батырып, езу жинатпай, күлдіріп отырады.

Қиялыңды оятып, биік мақсат, жақсы іске баулиды. Шынында да, шынайы мақсат, қияда тербелген көк шынардай мүдде болмаса, өмірдің несі қызық?

Жазушы оқушысын ел-жұртын сүйге, ата-анасына рақымды, үлкен-кішіге мейрімді болумен қатар әдемілікті, сұлулықты сезіне білуге үйретеді. Адалдық үшін, ақберен мақсат үшін, тазалық үшін күресуге шақырады – өмірдің қия-қалтарысына ойлы көз жіберіп, соларды терең бағалай, барлай біл дейді. Қолдарыңдағы кітаптан алар дәззат, тағлым, үлгі-өнеге ұшан теңіз.

Оң үш жасар Қожа өмірдің біраз сырын түсініп қалған, үлкендер өміріне асыға қол созады. Көкірегінде бірде бұлбұлдай сайраған, бірде қырғилай саңқылдаған сезімді түсіңгісі келеді. Оның бір аяқты лау түсінігі күрделі ғұмырдың екіншіне сай келе бермейді. Қожаның

жаны таза. Төңірегін «шулатып» жатса да, біз осынау ақ көңіл, ақ көйлек, қыңырлау баланы жақсы көріп, кейде күліп, кейде жымыып отырып: «Қожа – Қара көже молодес!» деп кітаптан төгілген нұрға көкірегімізді тосамыз. Кейіпкерлердің мінезін тайға таңба басқандай дөп суреттейтін жазушыға деген ризалығымыз арта түседі, тіпті, «Бердібек аға, сен молодес!» деп те қойғымыз келеді.

Дала самалын кеудесін кере жұтып өскен Қожа туған жерге деген махаббатпен тыныстайды. Қожаның еркелігін де көтеретін, кемшілігін де кешіретін, маңдайынан сипайтын да туған жердің ықыласы. Сайраңдап жүргені де соның арқасы. Мінезі де туған жерінің көктемі мен күзіне ұқсап кеткендей.

Жаны жайсаң Қожа ешкімге жамандық ойламайды, ешкімге қиянат істегісі келмейді, бірақ, амалың не, ылғи бір дау-дамайдың арасына түсіп қалып, «таудай пәлені» арқалап жүргені. Бірақ шығарманың тартымдылығы осы шырғалаң оқиға мен Қожа мінезіндегі «қайшылықта» жатыр.

Қожаның өзі айтқандай, оның басынан кешкен ұшан теңіз мол оқиғалар «Архивтың алтын қорына айналады... Мен жөнінде жазылып жатқан осы мәжіліс хаты (Қожаның көкесін педсовет танытып жатқан мәжілісхат – Х.Ә.) күндердің бір күнінде әдебиет зерттеушісі, ізшілердің бірінің қолына түседі. Сонда ол жерден жеті қоян тапқандай қандай мөз болып қуанады десейші. Газеттер ең семіз деген әріптерімен дүрілдетіп хабарлар басады: «Атақты жазушы Қожа Қадыров жөніндегі жаңа деректер! Кітаптар жазылады мен жөнінде, кандидаттық, докторлық диссертациялар қорғалады: «Қадыров Қожа мен Майқанова», «Қадыров Қожа және қаз оқиғасы», «Қадыров Қожа және бақа оқиғасы» т.т. с.с.»

Міне, осындай көп оқиғаның қызу ортасында Қара көже – Қара Қожаның балалық шағы өтіп жатады, әр оқиға бір жыр, қолмен ұстап, көзбен көрерліктей – кестелеудің – шын шеберліктің үлгісі, тамаша суреттер. Бедерлі сурет, бейнелі сөз, әдемі кестеленген оқиғалардан Қожаның өзі айтқан «Қадыров Қожа және бақа оқиғасы» Қожаның ақ көйлек, аңқау мінезін де, ептеген қулығын да, іштен түлеген тапқыр әзіл-қалжыңын да байқатып, оқушы дән риза болады, жымыып күледі. «Әй, Қара көже-ай!» дегізіп бас шайқататын мінезі – бөрі-бөрі алақанға салғандай айқын, ашық көрінеді:

Ал, балалар, мен сендерге қызығам. Өйткені сендер керемет бір сапар шеккелі тұрсындар – өнердің жасыл бағында тігілген ақ отауды қызыға, күштарлана аралайсындар!

«Шұжығынан» қызығы мол Қожамен бірге қарасудан балық аулап, Жанарға хат жазып, редакция біткенге өлеңнен боран боратасындар... Педсоветке салса, несі бар... Қожамен бірге түзелесіңдер... Менің сендерге қызығатыным: Мен сендермен бірге араламаймын ғой.

Сапарларың құтты болсын! Іске сәт!

Хасен Әдібаев
профессор, филология
ғылымының докторы

БЕРДІБЕК
СОҚПАҚБАЕВ

Менің атым Қожа

© «Жазушы», 2003, Алматы.

КІРІСПЕ ОРНЫНА

Оллаһи, мақтанғаным емес, достарым, шындықты айтып отырмын – әттен, жазушы болсам деген арман менің көкейіме ерте ұялады. Үшінші, төртінші кластарда оқып жүргеннің өзінде-ақ ақындық данқым мектептен асып, бүкіл ауылға жайылды, «ақын бала» атана бастадым.

Бұл сөз бастапқы кезде менің жанымға тікендей қадалушы еді. Сосын мен мынандай ойға келдім. Талант деген адамға туа бітетін нәрсе. Мен оны ешкімнен сұрап немесе ұрлап алған жоқпын ғой. Олай болса, тағдыр басқа салған соң көнбеске амалым қанша.

Жалпы, үлкен ақындар өлеңді тек шабыты келгенде ғана жазатын көрінеді ғой. Ал менің шабытым қашанда қаламымның ұшында жүретін секілді. Тек уақыт тауып отырсам болды, көсілтіп жазып тастаймын. Ол ол ма, кейде тіпті жаңа бастаған дәптерді тез толтыруға асық болып, бүгін пәлен шумақ өлең жазамын деп, жоспарлап алып та жазамын.

Адам деген өседі ғой. Мен көпе-көрнеу шарықтап өсе бастадым. Өлеңдерім класс, мектеп қабырға газеттерінде тоқтаусыз жарияланатын болып алды. Тіпті мен өзім ұсынғанды қойып, олар өздері жалынып сұрайтын дәрежеге жеттім. «Май туралы бір өлең жазып бере қойшы», – дейді. «Неше шумақ болсын?», «Төрт шумақ», «Жарайды». Сабақ үстінде отырып-ақ жазып тастаймын. «Тәртіп жөнінде бір өлең жазып бере қойшы». «Класта қалғып отыратындар жөнінде бір сықақ өлең сүйкеп жібермес пе екенсің? Бірақ бастан-аяқ жағымсыз болып жүрмесін. Әуелі қалғымай сергек отыратын бір баланы сыпаттап

ал». Мінеки, осы секілді заказдар отряд, класс қабырға газеттерінен қарша борап түсетін болды.

Бұның бәрі бір кезде мен үшін зор қуаныш, дәреже еді. Бірақ бертін келе үйреншікті нәрсеге айналды да, қанағат болудан қалды. Өлендерім неғұрлым көп жарияланған сайын, соғұрлым назар аудармайтын, селт етпейтін болып алдым.

Адамды, менінше, арман жетелейді алға қарай. Мен енді өлендерімнің типография әрпімен теріліп, жұрт ақша төлеп, сатып алып оқитын нағыз шын баспасөзде жариялануын ансай бастадым. Шіркін, қандай тамаша болар еді! Айталық, мектепке «Пионер» журналының жана номері келе қалды. Балаларға таратып беріп жатыр. Сол кезде журнал бетін бұрынырақ ашқан біреу: «Ау, мынаны қараңдар. Қожаның өлеңі басылыпты!»—деп айқайлап жіберді... Иә, менің өлеңім. «Қожа Қадыров» деп, тайға таңба басқандай айқын жазылған.

Шіркін-ай, дәл осындай жағдай бола қалса, Жанар қайтер еді? Менің талантыма, өскенде әйгілі ақын-жазушының бірі болатындығыма оның көзі жетер еді-ау. Со-сын ол маған, мүмкін, басқаша қарар еді.

Жантас оңбаған қайтер еді? Көре алмай жарылып кетер ме еді? Ол пәле қарап қалар деймісің, «бұл мен білсем, басқа Қожа Қадыров шығар» деуден де тайын-бас.

Күндердің бір күнінде тәуір деген бір топ өлеңімді жотадан басып жүріп, тандап алдым да, тәуекел деп, Алматыға, «Пионер» журналына айдадым. Менің астананы өлеңмен бомбалауым осылай басталды.

Бірақ неге екенін білмеймін, сол өлендерімнің бірде-бірі жарияланбады.

Енді мен тағы бір қулыққа бастым. Әлгі «Пионерге» жіберген өлендерімді қайта көшірдім де, «Қазақстан пионері» газетіне айдадым. Мүмкін соларға ұнап қалар. Жоқ, бұл әдісімнен де түк шықпады. Жіберген өлендерімді олар да жаратпады.

Бұған жасыған мен жокпын, қайта ширьға түстім. Бір-екеуіне ғана жіберіп, өзгелерін құр тастасам, оқпелейтіндей-ақ, енді өлендерімді көп дана етіп

көшіріп, өзіме аты мәлім газет-журналдарға түгел жібере бастадым. (Сондағы қарау ойым: бірі баспаса, бірі басар.) Әлгідей етқызу үстінде бір топ өлеңім «Үгітші блокнотына» кетіп қалған екен, сонынан редакция өлеңді қайда ұсынуды білмейтін адамнан қандай ақындық шықпақшы деп, өзімді бөлем, келемеждеп жауап жазғанда, ұялғаннан жерге кіріп кете жаздадым.

Менің бір риза болатыным – өлең жіберген жердің қай-қайсысынан да жауап келеді. «Жалпы алғанда, ақындық қабілетін бар көрінеді. Бірақ әлі де болса көп ізденіп, көп оқып, үйренуің керек...» деген тәрізді үміт ұшқынын тастай жазған жылы жауап алсам, төбем көкке екі елі жетпей қалады. Шекесіне редакция маркасы қондырылған мұндай хаттарды балалардың бәріне мақтанып көрсетем. Білсін, менің кімдермен байланысым бар екенін.

Ал кей хаттардың сөзі қаталдау да, аяусыз боп келеді. Аты мәлім ақынның бірі өткен күзде «Саған өлеңмен бас қатыруға әлі ерте сияқты. Өлеңдеріңнен өзіндік ештеңе таба алмадым», – деп жазыпты. Бұл мен үшін төбемнен тас құлағанмен тең болды. Осы секілді ұнамсыз жауап алсам, оны өзгелерге көрсетпек түгіл, мектептегі ақындық даңқыма нұқсан келтірер деп, табанда жоямын.

Ақыры редакциялардың қай-қайсынан да көңілім қалып болды. Соларға өлең жіберем деп, конверт, марка сатып алып, қанша ақшам қарап болды десеңші. Одан да соның бәрін жиып, конфет алып жесем ғой, мықтап бір жырғамас па едім.

Мейлі, баспаса баспай-ақ қойсын. Оған бола мен арман еткен нысанамнан, сірә да, жалтармаспын. Солардың ызасынан енді міне өлеңді қойып, соқталдай повесть жазғалы отырмын. Бәрі кітаптағыдай болу үшін оқиғаларды тарау-тарауға бөлемін де, әр тарауға ат қоямын. Өтірік ештеңе қоспаймын.

БІРІНШІ ТАРАУДА

*Оқушы шығарманың бас кейіпкерімен,
яғни менімен танысады.*

АА енің атым...

Атымды айта бастамасам, тілім таңдайыма жабысып қалғандай болады да тұрады. Адамның атының сүйкімді болуы да зор бақыт па деймін. Мәселен, Мұрат, Болат, Ербол, Бақыт деген аттарды алып қараңдаршы. Айтуға да ықшам, естір құлаққа да жағымды. Әрі мағына жағынан да, қазақ тілінен сабақ беретін Майқанова төтейше айтқанда, бұлар жоғары идеялы есімдер. Мұндайлар өз атын кәдімгідей мақтаныш көріп, біреумен таныса қалса, мәнерлеп, көтеріңкі дауыспен айтады. Ал енді айтуға да, естуге де қолайсыз есімдер бар. Өзге түгіл өзіңе де ұнамайды-ақ. Өттең, қолдан келсе, табанда өзгертіп, әдемі аттардың бірін иемденіп алар едің. Бірақ амалың нешік, сен қызылшақа болып, жөргекте жатқанда, сондағы ақымақтығымды пайдаланып, әке-шешен немесе шілдеханаға келіп, дуылдап отырған басқа біреу солай атап жіберген. Өкембайдың баласына Тыңжыртар деп ат қойған секілді, өзге қызу жұрт сол арада ду қостап, осы болсын баланың аты, осы болсын, мұнан жақсы атты дүниені шырқ айналсақ та таппаймыз дескен. Міне сол күннен, сол мезеттен бастап, әлгі ат сенімен бірге туғандай мандайыңа шапталған да қалған. Енді одан көзің тіріде қашып құтыла алмайсың. Ұнатпасан да, мойныңа іліп жүре бересің.

Өмірде осы тәрізді әділетсіздіктер толып жатыр. Жұырда мен газеттен оқыдым: қытайлардың ат қоюы қызық болады екен. Бала бес-алты жасқа толғанша, оның тәуелді аты болмайды. «Ортаншым», «кенжем», «сүйіктім», «жұпарым» деген секілді шартты атаумен атап жүреді. Ал есі кіріп, бес-алты жасқа толғаннан кейін, бала өзіне қандай есім ұнаса, соны таңдап алады. Міне, әділдік деген. Осы дұрыс емес пе?

Жарайды, өткенге өкініш жоқ дегендей, істің турасы-

на көшелік. Менің атым Қожа. Көріп отырсындар, пәлендей әйдік ат емес.

Шынын айтсам, бұл о баста Қожа емес, Қожаберген екен. Туу куәлігінің өзінде солай деп жазылған. Бірақ дүниеде не қилы ғажайып құбылыстар бола беретіні тәрізді, бертін келе «Қожабергеннің» күйрығы үзіліп түсіп қалыпты. Бұл құбылыстың дәл қай жылы, қай айда, қай күні болғанын тап басып ешкім де айтып бере алмайды.

Сонымен мен өзім ес білгелі Қожамын. Ауыл-аймақтың бәрі солай атайды.

Біз бір класта екі Қожа бармыз. Сүттібайдың үлкен баласының аты да Қожа. Оқушылар екеуімізді шатастырып алмас үшін өңімізге қарап, мені Қара Қожа, оны Сары Қожа деп атайды.

Әуел баста мен бұған да шамданып қалатын едім. Бірақ жүре-бара күлағым үйреніп, дағдыланып кеттім. «Қара Қожа» дегендерге «әу» деп, жалт қарайтын болдым.

Жантас тәрізді қужақтар осының өзін де дұрыс айтпайды, әдейі бұзып, келемеждеп, «Қара Қожа» деудің орнына «Қара Қөже» дейді. Мен байқамай қалып «әу!» деймін. Бірақ бұл қылығы үшін, бейшараның обалы нешік, тиісті сыбағасын менен талай рет алды...

Фамилиям Қадыров. Бір кезде «Қадырұлы» деп те жазып жүрдім. Бірақ жұрттың бәрі «ов» болып жатқанда, менің олардан ала-бөтен жырылып шыққаным жарамас дедім де, «Қадыровка» қайтып келдім.

Қадыр – менің әкем. Ех, шіркін дүние-ай, десеңші! «Әке» деген сөзді айтқанда, жүрегім қарс айрыла жаздайды-ау. Қандай жақын, қандай ыстық. Балалар менің әкем өйтті, менің әкем бүйтті. Менің әкем ананы сатып әперетін болды деп, менің әкем мынаны сатып әперетін болды деп, мақтаныш етіп жатады. Ал мен болсам, әкемнің қандай адам екенін де білмеймін. Өйткені ол, майданға аттанғанда мен екі жастамын. Екі жасар ақымақ не біледі, не түсінеді? Сол кеткеннен абзал әкем мол кетті, оралмады...

Ех, қайран әкем. Егер сен тірі болсан, мүмкін мен бұдан гөрі басқалай болар ма едім. Кім біледі, жер

әлемді шулатып, сотқар Қожа атанып жүргенім әкесіз жетім өскендігімнен де шығар.

Кімге де болса бір әке әбден керек. Тіпті селкілдеген шалдардың өздері кейде «жарықтық, әкем анандай еді, әкем мынандай еді» деп, еске алып, армандап отырмай ма?

Ал, күйеу керек пе әйелге? Меніңше, әбден керек. Кейде Миллат мамам әкемнің суреттерін ақтарып қарап отырады да, мұңға батып, бір түрлі егіліп кеткендей болады. Кірпігі жасқа шыланады... Мен сол кезде маматайымды керемет аяп кетем. Бірақ аяғанмен не пайда, білем, сезем неге күйзелетінін.

Егер оның күйеуі, яғни менің әкем тірі болса, Қаратай ұятсыз мамама өзеуреп сөз айтпак түгіл, оның маңынан жүре алар ма еді.

Сөйтіп, мен сендерге өзімнің аты-жөнімді айттым. Ал көркем шығармада кейіпкердің кім екені аталып қана қоймай, сырт бейнесі қоса сипатталатын дәстүр бар ғой. Енді соған көшейін. Тоқтаныз, бұл үшін әуелі өзімді өзім айнадан байыптап қарап алайын... Мынау, міне, мұрным. Әжем кейде менің атымды атамай «тампыш неме» дейді. Оның айтқаны ып-рас екен ғой. Екі танауыма екі саусағым еркін сыйып кетерлік, қосауыз мылтықтың аузындай үңірейіп тұр. Екі шекемнің шығыңқылығы болмаса, басым қарбыз тәрізді доп-домалақ, тап-тақыр. Шашымды Әубәкір шал кеше ғана ұстарамен сыпырып алып тастаған.

Ох, менің шашым! Қаттылығы, қайраттылығы шошқаның қылшығынан бір кем емес. Осы ауылда оны алуға жарайтын бір ғана ұстара бар – ол Әубәкірдікі. Оның өзі де алғаш салған бетте тұтқырланып, жүрмей қалады. Шашымды әр алған сайын Әубәкір мені бірінші рет кездестірген адамдай таң қалып бітеді.

– Япыр-ай, мұндай да шаш біте береді екен-ау! Мынау шаш емес, тікенек қой. Тікенек. Мінезіңнің шатақтығы осыдан-ақ көрініп тұр.

Сыпатталмаған енді нем қалды? Қаралығымды әуел баста-ақ айтқанмын. Сол жақ құлағымның астына таман бір түйір қалым бар. Бәтшағардың бітпейтін жерге бітуін қарашы. Одан да бетімнің ұшына таман

болсашы. Сонда әдемірек көрінер ме едім. Бір азуымды былтыр... жә, оны айтудың қажеті де болмас. Кімнің тісін күрт жемейді дейсін және ол былай қарағанда көрінбейді де.

Ал бойымды біреулер орта бойлы дейді. Әжем болса, әкең тәрізді сұңғақ боласың дейді. Кімдікі рас екенін құдайым білсін. Өткен күзде мектепте дәрігер қарап өлшегенде, бір жүз отыз тоғыз сантиметр шыққан едім. Егер шашым болса, жүз қырық шығуы сөзсіз еді. Тақыр бас жүргеннің осындай залалы да бар. Жасым он екіде. Бесінші класты бітіріп отырмын.

Повестің бірінші тарауын осымен доғарамын да, келесі тарауға көшемін.

ЕКІНШІ ТАРАУДА

Қаратай жайында айтылады.

Күні бойы футбол ойнап, әбден қалжырадым. Ойын үстінде шаршағаның онша аңғарылмайды. Енді міне дел-сал болып, өзімді өзім әрең сүйреп келе жатырмын. Аяққа қонған шаңды қарашы, бір елі. Шіркін-ай, осы бойда барып, күмп етіп, өзенге қойып кетер ме еді.

Өзен бойына көз тіксем, қыздар шомылып жүр екен. Мейлі, шомыла берсін, оларға да салқындау керек қой. Ал мен әуелі тамақтанып алайын, ішім итше қыңсылап, түйені түгімен, нарды жүгімен жұтып жібере жаздап келе жатқам жоқ па.

Қораның бұрышын айнала бергенім сол еді – көзім есік алдындағы тажалға түсті. Жүрегім дір етіп, бойымды дереу жиып алғандай болдым. Тажал тапжылар емес. Ежелгі дағдысы бойынша біздің босағаны иіскеп, мелшиіпті де қалыпты.

Тажал деп отырғаным сыры көше бастаған, жағал-жағал үш дөңгелекті, көкшіл көне мотоцикл. Әр жексенбі сайын оның көрген күні осы, біздің қорадан шықпайды.

Мотоциклдің иесі – көрші колхоздағы комбайншы

жігіт Қаратай. Жігіт деймін-ау, қайдағы жігіт. Беті өжім-өжім, сақалы тікенектей кәрі біреу.

Қаратайды мен қандай жексұрын көрсем, жағал мотоциклді сондай жексұрын көрем. Өйткені оны құстай ұшырып, зырылдатып, лезде алып келетін осы антұрған емес пе.

Бұдан бір жыл бұрын Қаратайдың әйелі дүние салған екен. Әйелі дүние салды деген сөз, өзі бойдақ қалды деген сөз. Ал өзі бойдақ қалғаннан кейін тағы да үйленбекші. Осы арада кімге деген сұрақ туады. Дүниеде өзге әйел құрып қалғандай Қаратайдың есек дәме көңілі менің Миллат мамама ауатын тәрізді. Жағал мотоциклдің әр жексенбі сайын біздің босағаны иіскеп, қаңтарылып тұруындағы гәп міне, осы.

Әрине, бұл мәселе жөнінде менен ақыл-кеңес сұрап жатқан ешкім жоқ. Бірақ мен Қаратайға іштей кіжінемін де, атанның басы менің мамам тиер саған, деген сөзді айтамын.

Үйге кіре беріп, мен мотоцикл дөңгелегін теуіп жібердім. Кім иемденсе, соған құлшылық ететін меніреу техника бұған не жауап қатсын. Зырк етіп, бір тербелді де, үнсіз қала берді.

Ауыз үйде әжем күбі пісіп тұр екен. Ертеден кара кешке бір тыным алмайтын бейнетқор әжем-ай. Күмпілдетіп піскенде, қарашы, күбінің түбін түсіре жаздайды. Орамалы сырғып, желкесіне түсіп кеткен. Көпті көрген бурыл басы бусанып, тер иісі келеді. Қолымдағы допты тарс еткізіп, босағаға тастай бердім де, мен сол екпініммен төр үйге қарай беттедім.

Жұмысын дереу доғарды да:

– Әй, мына түріңмен қайда барасын? Онда кісі отыр, – деді әжем.

Өзі қызық кісі, кім отырғанын мен білмейді деп ойлай ма екен.

– Кісі болса қайтушы едім!

Даусым қатты шығып кетті. Мейлі, естісе, ести берсін. Есікті жұлқып ашып, кіріп келдім. Қаратай мен мамам терезе алдындағы столда, әдеттегіше, бетпе-бет әңгімелесіп отыр. Екеуі бірдей маған карады. Қаратайдың жүзінде менің келуімді жаратпаған абыржу бар. Ал

мамамның тіксініп шытына қараған қабағынан мына тасыр жүрісімнің оған да ұнамағанын бірден аңғардым.

Осы бойда бұрыштағы шкафыма қарай өтіп бара жатыр едім, Қаратай күлімсіреген дауыспен:

– Әй, Қожатай, сәлем қайда? – деді.

Жасы үлкен таныс адамға сәлем бермеу – көргенсіздіктің белгісі деп, мамам мені талай баулыған. Сол парызымды амалсыз өтеп:

– Саламатсыз ба, – дей салдым.

Үлкендердің үстіне бұйымтайсыз, етқызулықпен кіріп келгендіктен, енді амалсыздан бірдене істеуім керек болды. Ту сыртымды мамам мен Қаратайға беріп, шкафтың ең төменгі сөресіндегі газет-журналдарды мақсатсыз ақтарып, күйбеңдеп жатырмын. Нені іздеп, нені таба алмай жатқанымды бір құдай өзі біледі. Ал екі құлағым мамам мен Қаратайда.

– Иә, биылғы көктем жауынды болды, – деп бастады Қаратай ендігі әңгімесін. – Біздің «Коминтерннің» астығы да белуардан кеп, жайқалып тұр. Енді күзгі бұршақ-нөсерден аман болса, жұрт рызығы жаман бола қоймас.

Әңгіме желісінен жалт беріп, Қаратайдың не болса соны айтып кеткенін мен бірден түсіндім де, тағы не дер екен деп, еңсемді көтерместен, өзіммен өзім болғансып, күйбеңдей бердім.

– Жаман бола қоймас, – деп қоштады мамам Қаратайды бейқам үнмен. Оның даусынан: «Ех, Қаратай, менің баламды өйтіп алдарқата алмайсың. Ол бәрін де сезеді, бәрін де түсінеді» деген мағына аңғарылатын еді.

Арада бірнеше минут үнсіз өтті. Кенет мамамның:

– Балам, – деген қатқыл үні естілді, – сенің сонша күйбеңдеп, таба алмай жатқаның не зат?

Бұл сөз маған алты өрме қамшымен жоталата тартып жібергендей әсер етті. Әсіресе, «балам» деген сөздің зәрі күшті-ақ еді. Өйткені жайшылықта мамам менің атымды атайтын. «Балам» деген мынау ресми үні «үлкендердің сөзіне тыншылық істемек болған бұл сасық құлығынды таста» деп, жекіргенмен бірдей еді. Соны тез ұқтым да, қолыма тиген бір журналды ұстап, тайын отырдым.

Қаратай бұл күні біздікінде кей-кейдегідей ұзақ отырып алған жоқ. Менің сонымнан кешікпей ол да шықты. Басқа уақытта, кетерінде, әжеммен көңілді қоштасып, маған да бірнеше жылы қалжын, ойын сөздер айтып, жаратпағаныма қарамастан арқа-басымнан қағып аттанып. Кейде: кел, отыр, ауылды бір айналдырып, серуендетіп әкелейін деп, жалбақтап, көңілімді тапқысы келетін. Бұл жолы олай емес, қара сұр жүзі онан әрмен күреңітіп, еңсесі түсіп шықты. Ауыз үйдің төрінде тамақ ішіп отырған мені қою қасты салбыраған ауыр қабағының астынан солғын ғана бір шолды да, үндемеді. «Бәйбіше, хош болыңыз», – деп, әжеме арнаған сөзін де әйтеуір міндет санап, иегінен оздырмай, жүрдім-бардым айтып, бөгелместен шығып кетті. Енді бір сәтте мотоциклдің пырс-пырс етіп, шашала от алған үні, оның сонынан мылтық атылғандай патырлап, құлақ тесерлік жайсыз бір іртік дауыстар естілді. Біздің қорадан суырыла шыққан осы үн үсті-үстіне жиіліп, көшенің басына қарай алыстап бара жатты.

ҮШІНШІ ТАРАУДА

*Мен өз ойымнан хабар беремін және
құмдағы із жайлы сөз болады.*

Қаратайдың тез жөнелгеніне мен қуанышты едім. Осы кеткеннен қарасы біржолата өшсе.

Мамамның Қаратайға шынымен күйеуге шыққысы келе ме? Мүмкін емес. Бөтен біреуге... тікенек сақал көп-көрі Қаратайға... жо, жо, ол оған шықпайды күйеуге. Тіпті жас болсын, қандай болса, сондай болсын, мамама керегі не бөтен күйеудің? Біз, әжем үшеуіміз, құдайға тәуба, онсыз да жаман тұрмаймыз ғой. Қарнымыз тоқ, көйлегіміз көк. Мен әлі оқу бітіріп, ер жетемін, университетке түсем. Жазушы болам. Міне, сол кезде мен мамама, егер ажалы жетіп, өліп қалмаса әжеме де, өмірдің нағыз бақытын көрсетемін.

Осы ойымды түп-түгел ақтарып, мамама айтқым келеді. Бірақ қалай айтарсың, ұят бір түрлі. Жоқ, ма-

мамнан ондай қылық шығуы мүмкін емес. Қаратайды ол жай сыйлайтын шығар. Менің ер жетіп қалған балам бар, мен күйеуге тимеймін деп, басалқы айтып, түсіндіретін болар. Бірақ Қаратайдың оны түсінгісі, ұққысы келмейді. Көленкедей еріп, мамамның соңынан екі елі қалмайды. Ух, осы бір сұғанак, тәртіпсіз еркектерді ме...

Жоқ, менің мамам күйеуге шығуы мүмкін емес. Ол бізді еш уақытта да тастамайды. Ол ақылды, тәрбиелі адам. Ауылдың үлкен-кішісінің бәрі бірдей алдынан қия басып өтпей, хан көтеріп, құрметтеп тұратыны да сол мінезінен емес пе. Онсыз мамамды екі бірдей сайлауда қатарынан аудандық советке депутат етіп сайлар ма еді.

Бұның бәрі менің басыма тыңқып тойып алғаннан кейін келген ойлар. Аш қарынға данышпан болып жетістірмейсің.

Шомылайын деп, өзенге келе жатырмын. Күн көкжиекке төніп барып қалса да, ыстық әлі қайтпаған, иығым мен шекемнің бір жағын қарып, күйдіріп барады. Төменгі егінжай жаққа көз жіберсем, темір пештің жалынындай лапылдап, дарияша жөңкілген ұшы-қиырсыз сағым толқыны. Егіннің арасындағы қара жолмен шанды аспанға бұрқыратып, зырлап кетіп бара жатқан, дәу де болса, әлгіндегі Қаратайдың тап өзі. Бар, сол тойғанымен. Ех, шіркін, егер мамамның орнында мен болсам, оған не айтуды білер едім. Сосын Қаратай маңыма жоламақ түгіл, қарамды да көрмес еді.

Күн ыстықта су да тартылып, азайып қалады. Әншейінде көгілдірленіп, аспан түстес болып жататын. Айтпақшы, әлгінде осы арада қыздар шомылып жүр еді ғой. Іштерінде Жанар да болған шығар. Жанар атын қандай әдемі! Сендердің бұл қызбен танысып қоюларың керек. Осы повестің бас кейіпкерінің бірі болуға Жанар, біріншіден... кластағы ең бір ақылды қыз. Екіншіден, сұлу. Әсіресе қызыл береткасын киіп жүргенде, сондай құлпырып, жайнап кетеді. Даусы қандай шіркіннің, ән салғанда тындасан. Басына үкілі тақия киіп, мың бұратылып, Қамажайға билегенін көрсен. Барып тұрған өнерлі қыз. Кластағы бірінші үздік оқушы.

Ал енді айтып көр, оны повестін басты кейіпкерінің бірі бола алмайды деп.

Жанарды ойыма алсам, менің ішім гүл жайнап кеткендей болады.

Мейлі, біздің класс жетекшіміз Майқанова мені жамандай берсін, сотқар деп ұрса берсін. Мен өзімнің көкейтесті арманымды, жанымның түпкірінде маздап жанған құпиямды Жанарға бір жөні келгенде ақтарып айтып берсем, менің кім екенімді ол таныр еді. «Е, бәсе, Қожа осындай екен ғой. Талант деген түбінде жарып шықпай қоймайды», – дер еді. Шіркін-ай, былай болса: адам әуелі үлкен болып жаралса. Өмірдегі өзіне тиісті қызмет мамандығын атқарып болғаннан кейін барып, балаға айналса. Сонда маған Майқанова қалай қарар еді. Үлкен кезінде ол әйгілі жазушы болған, оның есімі бүкіл дүние жүзіне мәлім. Олай болса, менің оған әкіреңдей бергенім жарамас, жазушыны сыйлау керек деп, тәубасына келер еді.

Бірақ амал қанша, өмірде бұлай болмайды, болмақ емес. Әуелі беделсіз, білімсіз бала болып жараласын. Сенің үлкейгенде қандай адам болатынында ешкімнің шаруасы жоқ. Екіншісі бірі саған ақыл айтып, үстемдік жүргізбекші болады. Ақ, қаранды айырып, жанынның түкпірінде не бар, не жоғына үнілмейді.

– Қожа тәртіпсіз!

– Қожа оңбаған!

Осылайша шу көтеріп, даңғазалап алып кеп жөнеледі. Су жағасы жайдақ, құмдауыт. Тырс етіп, менен өзге бір баланың келмеуін көрдің бе. Жалғыздан-жалғыз шомылу да көңілсіз. Судың шетіндегі дымқыл құмда біреудің жалаң аяқ ізі сайрап жатыр. Мүмкін, осы Жанардың ізі шығар. Тани қоятын адамдай еңкейіп, үңіліп тұрып қараймын. Иә, Жанардың ізі. Ақырын ептеп қана аяғымды салып байқаймын. Із аздап кішілеу келеді. Иә, бұл Жанардың ізі болуға тиіс. Бойымды тәтті бір сезім жайлайды да, со күйде қимылдамастан тұрып қаламын.

ТӨРТІНШІ ТАРАУДА

*Жантасқа пионер лагеріне баруға
жолдама беріліп, маған берілмеу жайы,
менің шақ-шәлекей ашулануым
айтылады.*

Аңертеңгі шайымды ішіп алғаннан кейін аяңдап, мектептің спорт алаңына қарай келе жаттым. Қолтығымда добым бар. Біздің «Спартак» кеше қайраттықтардан жеті де бес болып ұтылған еді. Бүгін оларды қалайда жеңуіміз керек. Команданың капитаны ретінде соған қатты ширғып, іштей дайындықпен келе жатырмын.

Мектептің қасында Жантас ұшыраса кетті. Қолында мөр басылған бір жапырақ жазулы қағазы бар. Соны шертіп-шертіп қойып:

– Қара көже, мынаның не екенің білесің бе? – дейді.
– Ол не?

– Лагерге жолдама. Біз лагерге баратын болдық. Ал, сен көшедегі иттерді тәртіпке салуға ауылда қалатын болдың.

Тілінің қыршанқылығы үшін Жантасты мытып алғым келіп бір тұрдым да, әуелі жолдама жайын тиянақтамақшы болдым.

– Оны саған кім берді?

– Кім беруші еді. Майқанова апай берді. Бірақ сен жоқсың тізімде.

«Неге жоқпын?» Жантастан Майқанованың қайда екенін сұрап едім, мектепте деді

Бұдан былай біреуді келемеждеп сөйлеудің қандай екенін білуі үшін Жантасты мұрынға сырт еткізіп бірді шерттім де, жүгіре жөнелдім. Сол бойда екпіндеген қалпыммен мұғалімдер бөлмесіне алқынып, кіріп бардым.

Майқанова бірдене жазып, жалғыз отыр екен, маған басын көтеріп алып, таңырқаған кейіппен қарады:

– Не болды? Не болды, Қадыров?

– Лагерге жолдама беріңізші маған.

– Саған бұл жолы жолдама берілмейді. Екінші кезекте барасын.

– Неге?

– Неге болушы еді: барлық оқушыға бірден жетіспейді. Ал екіншіден, ең әуелі біз лагерьге үлгілі, тәртіпті оқушыларды жібереміз.

– Жантас немене... менен артық болғаны ма? Майқанова екі бүйірінен біреу қысып қалғандай еңсесін кілт көтеріп алды:

– Сен немене? Мені тергегелі тұрсың ба? Майқанованың көкшіл көзі шатынай бастады. Оның бір ашуланса шапылдап, жуық арада толас бермейтінін білем.

– Бермесеніз, қойыңыз,– дедім де, жалт бұрылып, есікті бар күшіммен тарс жауып, жөнеле бердім. Осындай әділетсіздікке қаның қалай ғана қайнамайды. Жантас, біреуді біреуге атыстырып, от тастап жүретін қу, сабақ үстінде сыбырлап-сыпсындағыш, өзі тақтаға шыққанда көрінгенге құлақ түргіш Жантас үлгілі оқушы болғаны да, мен үлгісіз болғаным. Менің сабақ үлгеруім одан көш ілгері екені, екпінділігім ешқандай есеп емес.

Соңымнан ілесе шықты Майқанова:

– Қадыров! Бері кел.

Мен бұрылып та қарамадым.

– Қадыров!

Есіктен жүгіріп, шығып кеттім.

Турникке сүйеніп, жылмия қарап Жантас тұр. Зығрданым одан бетер қайнап кетті.

– Немене, жолдама алдың ба? – деп сиқырланып жолымды тосқауылдай қалыпты.

– Алдым,– дедім.

– Көне, көрсетші!

Сарт еткізіп, танаудан тағы бірді шерттім.

– Міне.

Түстен кейін төсегімде демалып жатып, ойға қалдым: бағана Майқановаға істегенім тұрпайылық болды-ау, деймін. Әрине, Жантасқа жолдама беріп, маған бермеген оныкі де әділдік емес. Ызамды осы келтірді. Дегенмен Майқанова мұғалім, класс жетекшісі. Жә, қазір оқу кезі емес қой, каникул. Ол маған не істей алады? Үш айға дейін кім бар, кім жоқ. Мүмкін, жаңа оқу жылында біздің класс жетекшіміз басқа біреу болар. Онда мен Майқанованың шеніне де жолай қоймаспын.

Өмір дегенді ойлап отырсаң, қызық нәрсе. Бірі мен бірінің қалайда тұзы жараспайтын кереғар жаралған адамдар болады. Майқанова екеуіміз соның дәл өзі секілдіміз. Біздің кикілжініміз күзде ол осында мұғалім болып келген бетте-ақ басталды. Былай болды. Жана оқулықтар, дәптерлер сатып жатыр дегенді естідім де, әжемнен ақша ала салып, замғап дүкенге келдім. Рас, сатып жатыр екен. Бірақ адам деген лық толы. Кезектің соны далаға шығып кетіпті.

Қайтсем екен деп біраз ойлап тұрдым да, тәуекел деп, ішке кезексіз кірмекші болдым. Өйткені соңындағыларға жетпей қалатын азабы да болушы еді. Сонан соң көрінгеннің оқулығына мінгесіп, жалынасын да жүресің, бұл – күн емес. Өзге ештенен болмаса да, әуелі оқулықтарын сай болсын. Мен былай деп мақалдаған болар едім: оқулығы сай бала – көңілі жай бала.

Сығылысып есіктен енді кіре берсем, бойы менің бойымдай ғана, тықылдаған бейтаныс көк көз келіншек алдымды тосқауылдап жібермейді.

– Қайда кимелеп барасың? Кезекке тұр,– дейді. Осы арада тілі құрғыр өтірікті менің еркімнен тыс айтып салды:

– Мен оқулық емес, қант аламын,– дедім. Өйткені магазиннің арғы азық-түлік сататын бөліміне қарай адамдар еркін өтіп жатыр.

Көк көз келіншек мені жіберді. Мен сыр бермеймін деген оймен әуелі қант сататын жаққа өтіп кеттім. Бірақ қанттың қазір маған түкке керегі жоқ. Маған қажеті бесінші кластың оқулықтары. Прилавканы жағалап, адамдардың арасымен ептеп, кітап сатып жатқан жаққа қарай сырғи бастадым. Енді бір ұмтылғанда, жетіп те қалатын едім. Кенет әлгі көк көз келіншек желкемнен бүріп ұстап:

– Сен адасып барасың. Қант ана жақта сатылады,– деді.

– Сіздің не шаруаныз бар, қоя беріңіз,–деп, жұлқынып қалдым да, прилавкаға бір-ақ барып жеттім.

Көк көз келіншек сатушыға дауыстап жатыр:

– Анау сұр кепкалы балаға берменіз. Ол кезексіз кіріп кетті.